

**Het sceen teen moeste ghestorven sijn
Nog eens het vijfde vers van het Egidiuslied**

Jos Houtsma

REACTIE OP A.M. DUINHOVEN, NEERLANDISTIEK.NL 01.02; GEPUBLICEERD: 2 NOVEMBER 2001

A.M. Duinhoven heeft in een recente bijdrage aan *neerlandistiek.nl* een verbetering voorgesteld van de vijfde regel van het Egidiuslied. De auteur van deze bijdrage betoogt dat deze verbetering weliswaar niet onmogelijk is, maar dat Duinhoven er onvoldoende in slaagt de waarschijnlijkheid en bovenal de noodzaak van de emendatie aan te tonen.

- 1 Egidius, waer bestu bleven?
- 2 Mi lanct na di, gheselle mijn.
- 3 Du coors die doot, du liets mi tleven.

- 4 Dat was gheselschap goet ende fijn.
- 5 Het sceen teen moeste ghestorven sijn.
- 6 Nu bestu in den troon verheven
- 7 Claerre dan der zonnen scijn,
- 8 Alle vruecht es di ghegheven.

- 9 Egidius, waer bestu bleven?
- 10 Mi lanct na di, gheselle mijn.
- 11 Du coors de doot, du liets mi tleven.

- 12 Nu bidt vor mi: ic moet noch sneven
- 13 Ende in de weerelt liden pijn.
- 14 Verware mijn stede di beneven:
- 15 Ic moet noch zinghen een liedekijn.
- 16 Nochtan moet emmer ghestorven sijn.

- 17 Egidius, waer bestu bleven?
18 Mi lanct na di, gheselle mijn.
19 Du coors die doot, du liets mi tleven.

Het Egidius-lied is een classic in de Middelnederlandse dichtkunst. En niet ten onrechte. Deze rouwklacht over een gestorven vriend en collega-musicus is een prachtig geserreerd gedicht. In grote lijnen is de betekenis, ondanks de compacte manier waarop de dichter zicht uitdrukt, en ondanks de moeilijkheden waarvoor zijn 600-jaar oude West-Vlaamse kunsttaal ons stelt, wel duidelijk. Maar de vijfde regel stelt ons voor een probleem. Een crux interpretum noemt A.M. Duinhoven hem in een recente bijdragen aan *neerlandistiek.nl*.

De geleerden die zich met het Egidiuslied hebben bezig gehouden, zijn deze crux op verschillende manier te lijf gegaan. Duinhoven onderscheidt drie interpretaties, die hij respectievelijk op naam stelt van Janssens, Reynaert en Stroop (Respectievelijk te vinden in: J.D. Janssens, V. Uyttersprot, L. Dewachter (red.), *Egidius waer bestu bleven. Liederen uit het Gruuthuse-manuscript*. Leuven 1992, p. 102; G. Komrij, *De Nederlandse poëzie van de twaalfde tot en met de zestiende eeuw in duizend en enige bladzijden*. Amsterdam 1994, p. 231-232; en J. Stroop, 'Het sceen teen moeste ghestorven sijn, tenslotte?' In: H. den Besten, E. Elffers en J. Luif (red.), *Samengevoegde woorden*. Amsterdam 2000, p. 239-243):

1. *teen* = *te enen*, d.w.z. 'gezamenlijk:' 'Het leek wel of we samen moesten sterven.'
2. *teen* = *het en*, d.w.z. 'er niet:' 'Het leek wel of er niet gestorven hoefde te worden.'
3. *teen* = *deen*, d.w.z. 'een van hen:' 'Het bleek dat er een moest sterven.'

Duinhoven is met geen van deze verklaringen tevreden. Hij benadert daarom de kwestie vanuit een nieuw gezichtspunt. Als alle pogingen tot interpretatie stuk lopen, stelt hij, moeten we ons afvragen of de tekst in de overgeleverde vorm wel oorspronkelijk is. We weten niet zoveel over de overlevering van de tekst van het Egidiuslied, maar het kan niet worden uitgesloten dat er diverse successieve afschriften van het lied in omloop zijn geweest. Het zou bij herhaling op een los vel of binnen een kleine bundel gekopieerd kunnen zijn voordat het is opgenomen in het grote verband van het Gruuthuse-

handschrift, dat de enige bron is waaruit we het kennen. En in die veronderstelde overlevering kan allicht een en ander zijn misgegaan. Fouten en verschrijvingen. Maar 'we moeten er ook rekening mee houden dat kopiisten niet alleen fouten maakten, maar ze ook corrigeerden.' Dat verbeteren gebeurde dikwijls op een stereotiepe manier, waarbij 'kleine oneffenheden in de vormgeving, inhoudelijke onregelmatigheden, ongewone constructies, afwijkend woordgebruik en vooral concentraties van redundante tekstgedeelten' een correctie verraden. Duinhoven denkt dat er in de vijfde regel van het Egidiuslied door verschrijving en halfslachtige correctie tekstcorruptie is opgetreden. De reconstructie die hij voorstelt is als volgt:

- de oorspronkelijke versregel luidde: 5* *Dat teen scoon moeste ghestorven sijn,* 'dat er nu een van ons moest sterven!'
- Door verschrijving ontstond uit deze regel 5' *Dat teen sceen moeste ghestorven sijn*
- Door omzetting van sceen ontstond 5'' *Het sceen dat teen moeste ghestorven sijn*
- Wat uiteindelijk i.v.m. de eisen van het vers werd ingedikt tot: 5 *Het sceen teen moeste ghestorven sijn*

Is een dergelijke reconstructie geoorloofd?

De opdracht van de tekstcriticus is in wezen bescheiden. Hij wil een tekst vaststellen die zo nauwkeurig mogelijk overeenkomt met wat de maker van de tekst voor ogen heeft gestaan. Over de middelen die hem bij het vervullen van zijn opdracht ter beschikking staan, is in de loop van de eeuwen een redelijke consensus ontstaan. Via *recensio* verzamelt en ordent de criticus het beschikbare bewijsmateriaal. Er wordt een tekstgeschiedenis vastgesteld. Vervolgens vindt *examinatio* plaats, waarbij de beschikbare lezingen worden getoetst en corrupties worden geïdentificeerd. Tenslotte zal de tekstcriticus proberen om, waar de overgeleverde teksten onvolkomenheden vertonen, door *conjectuur* de originele toestand zo goed mogelijk te herstellen.

De conjectuur is in zekere zin de kroon op het werk van de tekstcriticus. En Duinhoven heeft, o.a. in zijn grote studie over *Karel ende Elegast*, laten zien dat er met nauwkeurige vergelijking van de tekst, een streng methodische benadering, maar ook veel 'Einführung' verbluffende resultaten te bereiken zijn.

Maar tekstverbetering is glad ijs.

Duinhoven is zich daarvan natuurlijk wel bewust, en hij geeft zich veel moeite om aannemelijk te maken dat zijn reconstructie van regel 5 van het Egidiuslied binnen de grenzen van het mogelijke valt. Dat uit **scoon* door verlezing *sceen* is ontstaan, lijkt mij goed denkbaar; en als we aannemen dat van het Egidiuslied diverse successieve afschriften in omloop zijn geweest, lijkt ook de tekstontwikkeling die Duinhoven voorstelt niet uitgesloten; Duinhovens conjectuur vormt een goedlopend vers, dat inhoudelijk voortreffelijk in het gedicht past. Ook dat de tekstverbetering die Duinhoven voorstelt goed Middelnederlands is, met *scoon* als 'zelfstandig modaal element,' wellicht met 'een temporele connotatie,' hij door het aanhalen van een reeks parallelplaatsen aannemelijk te maken. Duinhovens reconstructie – daar hoeven we, lijkt me, niet over te redetwisten – is *mogelijk*. Maar is dat voldoende? Ik denk het niet. Ik denk dat een tekstcriticus, als hij met een emendatie op de proppen komt, tenminste de verplichting op zich laadt om te laten zien dat zijn verbetering ook *waarschijnlijk* is. En in dat opzicht komt Duinhoven naar mijn smaak veel minder overtuigend uit de bus. Ik heb drie bezwaren:

1. *scoon* als zelfstandig modaal element, wellicht met een temporele connotatie mag uit andere Middelnederlandse bronnen aannemelijk zijn te maken, in de Gruuthuse-liederen heb ik het niet aangetroffen, evenmin als in de Gruuthuse-gedichten, in de gebeden, of in het vergelijkbare Haagse Liederhandschrift.
2. Duinhovens veronderstelling dat van het Egidiuslied diverse successieve afschriften in omloop zijn geweest, kan in geen enkel opzicht aannemelijk worden gemaakt: de Gruuthuse-liederen hebben voor zover we weten in geen enkele andere middeleeuwse bron sporen achtergelaten die wijzen op een handschriftelijke traditie; tot dusver zijn in de liederen uit het handschrift geen andere plaatsen aangewezen waar mogelijk in een proces van overlevering corrupties zijn ontstaan.
3. De opvatting dat kopiïsten niet alleen fouten maakten, maar ze ook verbeterden is onaanvechtbaar; maar dat schrijvers die in hun bron een lezing aantreffen 5' *Dat teen sceen moeste ghestorven sijn* deze evidente fout niet eenvoudig verbeterden door *scoon* te herstellen lijkt weinig aannemelijk.

Mogelijk dus, maar niet erg waarschijnlijk. Maar daarmee is de kous niet af. Want ook de basis van Duinhovens reconstructie lijkt me bepaald niet onaanvechtbaar. 'Als alle interpretaties stuk lopen, moeten we ons afvragen of de tekst in de overgeleverde vorm wel oorspronkelijk is.' Akkoord. Maar de Gruuthuse-liederen zijn allesbehalve eenvoudige teksten. De dichter van het Egidiuslied bedient zich van een heel specifieke, dialectisch gekleurde, 600-jaar oude versie van het Nederlands, met hier en daar ook nog een sausje van Middelhoogduitse taalvormen. Hij heeft een markante, uiterst compacte schrijfstijl. Hij schrijft vanuit een ideeënwereld waar we eigenlijk niet zo bar goed in thuis zijn. En dan is de tekst bovendien in maar één bron overgeleverd. Het lijkt me dat men onder deze omstandigheden wel heel goede argumenten moet hebben voor men het basisaxioma van de filologie, dat een tekst krediet moet worden gegeven tenzij het niet anders kan, overboord zet. Is er in deze passage sprake van afwijkend woordgebruik? Redundantie? Vertoont de tekst onregelmatigheden? De tekst is lastig. Maar bij geen van de geleerden die er zich tot dusver mee hebben bezig gehouden schijnt de gedachte te zijn opgekomen dat deze passage een ernstige corruptie vertoont. De interpretatie van Reynaert – eventueel met een kleine emendatie: *ten* in plaats van *teen* – is door diverse andere neerlandici geaccepteerd en levert, wat Duinhoven daar ook van zegt, een mooie pregnante betekenis op: een gevoel dat typerend is voor jonge mensen, en dat van alle tijden lijkt te zijn. Persoonlijk ben ik evenwel geneigd de voorkeur te geven aan de interpretatie van Stroop. De zinsnede *moeste ghestorven sijn* heeft kennelijk de betekenis van 'was voorbestemd om te sterven.' De betekenis van r. 4,5 zou dan zijn: 'het was aangenaam gezelschap, maar blijkbaar was er een (of; "één van de twee," zoals Stroop het opvat) voorbestemd om te sterven.' Dat het tegenstellend verband niet tot uitdrukking is gebracht, is bij de compacte stijl van de Egidiusdichter niet ongewoon: ook in r. 3 ('Jij koos de dood terwijl je mij het leven liet'), en in r. 14,15 ('bewaar mijn plaats naast je, want ik moet nog een liedje zingen') blijft het verband tussen twee hoofdzinnen impliciet. Bij deze verklaring hoeft men zich, als ik mij niet vergis, zelfs niet in bochten te wringen om te verklaren waarom de tekst *teen* leest in plaats van *een* of *deen*: *teen* slaat naar ik meen terug op *gheselschap* in regel 4, dat net als in het moderne Nederlands een abstracte betekenis kan hebben, 'vriendschapsverbond,' '(vriendschappelijke) omgang,' maar ook een concretere betekenis 'genootschap,' 'schare;' en dat zelfs, als in de zin *die en die*

persoon is goed gezelschap, een toegespitste betekenis zou kunnen hebben van 'gezel', 'lid van een genootschap.' In het dichterlijk bewustzijn van de Egidius-dichter kunnen deze betekenissen in elkaar zijn overgevoerd. Wat hij wilde uitdrukken was de aangenaamheid van *de vriendschapsband* tussen hem en Egidius zowel als de aangenaamheid van *het gezelschap* waarvan ze deel uitmaakten, waarna hij, door associatie in regel 5 uitdrukt dat *één lid van dat gezelschap* blijkbaar moest sterven.

Stroop, of Reynaert, of misschien toch Janssens. Het blijven hypothesen. Keiharde bewijzen kunnen in de filologie niet zo vaak worden geleverd. Maar we werken 'met graden van waarschijnlijkheid,' zoals Duinhoven zelf zegt. En vanuit dat oogpunt lijkt het me dat de conclusie moet luiden dat Duinhovens reconstructie weliswaar mogelijk is, maar niet zo waarschijnlijk, en in ieder geval niet noodzakelijk. De lezing die wordt voorgesteld is een verleidelijke vondst, de onderbouwing is ingenieus. Maar dat is niet voldoende. Tot nader order moet ervan worden uitgegaan dat Duinhovens exercitie niet meer heeft opgeleverd dan een luchtkasteel.